

**A táji értékek felvételezésének elvi módszertani kérdései
a Központi-Cserhát kistáj példáján**

Doktori értekezés tézisei

Erdélyi-Tóth Szilvia

Földtudományi Doktori Iskola

Földrajz–Meteorológia Program

**Doktori iskola vezetője: Dr. Nemes Nagy József tanszékvezető
egyetemi tanár**

Programvezető: Dr. Szabó Mária egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Horváth Gergely főiskolai tanár

2016

I. Bevezetés

A minket körülvevő táji értékek a tájak szerves részét képezik. Hozzájárulhatnak a tájak fenntartható működéséhez, valamint kulturális örökségünk lenyomataiként vannak jelen. Felmérésük és védelmük lehetősége ezért napjainkban is aktuális kérdés. Ebből következően dolgozatomban a tájértékek egy különleges csoportjának, az **egyedi tájértékeknek a felvételezésével kapcsolatos elvi és módszertani kérdéseket** járom körül, **különös tekintettel a földtudományi értékekre.**

Magyarországon a természeti értékek és a táj védelmének jogszabályi háttérét a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (Tvt.) teremtette meg, amely meglehetősen egyedülálló módon bevezette az *egyedi tájérték* fogalmát. Ennek jelentőségét az is alátámasztja, hogy napjainkban világszerte előtérbe került az értékvédelem. A törvény 6. § (3) bekezdése alapján egyedi tájértéknek nevezzük az adott tájra jellemző természeti értéket, képződményt és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elemet, amelynek valamilyen szempontból – legyen az természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos vagy esztétikai szempont – a társadalom számára jelentősége van.

Egy ilyen elméleti kategóriának persze csak akkor van értelme, ha ezeket az egyedi tájértékeket fel is mérik. A felmérés és kataszterezés azonban számos elvi és módszertani problémát vet fel. Jelen értekezés fő célja ezért az, hogy körüljárja és bemutassa az egyedi tájértékek felmérésével kapcsolatos aktuális módszertani kérdéseket, kitekintés-

sel az **európai államok tájértékekkel kapcsolatos jogszabályi gyakorlatára.**

II. A kutatási feladat meghatározása, az elvégzett vizsgálatok, elemzések rövid leírása, a feldolgozás módszerei

1) A dolgozatban a tájértékekkel kapcsolatos fogalmak áttekintését követően **elemzem, hogy 14 kiválasztott európai ország** (Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bulgária, Finnország, Izland, Németország, Norvégia, Svédország és Svájc) **tájvédelemmel kapcsolatos jogszabályi gyakorlatában a tájak és a táji értékek védelme milyen védettségi kategóriákon, szinteken keresztül valósul meg.** A vizsgálat során 9 db természetvédelmi és 6 db környezetvédelmi törvényt tekintettem át, attól függően, hogy a tájvédelemmel kapcsolatos előírásokat mely típusú jogszabály tartalmazta. A jogszabályokból kigyűjtöttem a lényegesebb tájvédelemmel kapcsolatos előírásokat, valamint a tájvédelem vonatkozásában létező védettségi kategóriákat, különös tekintettel az egyedi tájértékekre, vagy azokhoz hasonló megnevezésű és tartalmú kategóriákra, továbbá vizsgáltam, hogy a jogszabályokban megjelenik-e a táj fogalma.

2) Az egyedi tájértékek felmérésének szabályait tartalmazó szabvány módosításával kapcsolatban több javaslat is napvilágot látott. Ezek közül kiemelkedik DOBOS A. et al. (2001), valamint SZABÓ J. – SÜTŐ L. (2005) munkája. E javaslatok, továbbá az MSZ 20381:1999 és az MSZ 20381:2009 szabványok alapján **elvégeztem a földtudo-**

mányi értékek tipizálási rendszerének értékelését és javaslatot tettem egy új tipizálási rendszer bevezetésére.

1. Földtani egyedi tájértékek	2.2.2. Viz által létrehozott formák
1.1. Középtani értékek	2.2.2.1. Folyóvízi formák
1.1.1. Magmás eredetű képződmények	2.2.2.2. Állóvízi formák
1.1.2. Metamorf eredetű képződmények	2.2.2.3. Karsztformák
1.1.3. Üledékes eredetű képződmények	2.2.3. Jég által kialakított formák
1.2. Szerkezetföldtani értékek	2.2.3.1. Periglaciális formák
1.2.1. Gyűrődés feltárásai	2.2.4. Szél által létrehozott formák
1.2.2. Törés, vetődés feltárásai	2.2.4.1. Felhalmozódással létrejött formák
1.3. Rétegtani jelentőségű feltárások	2.2.4.2. Lepusztulással létrejött formák
1.4. Ásvány-előfordulások, feltárások	2.2.5. Napsugárzás által létrehozott formák
1.5. Ósamaradvány-lelőhelyek	2.2.6. Összetett eredetű formák
2. Felszínalaktani egyedi tájértékek	3. Talajtani egyedi tájértékek
2.1. Belső erők által kialakított formák	3.1. Talajszelvények
2.1.1. Vulkáni formák	3.2. Talajmintázatok
2.1.2. Vetődéses, töréses formák	3.3. Talajtani folyamatok felszíni bélyegei
2.1.3. Gyűrődéses formák	4. Vízteni egyedi tájértékek
2.1.4. Egyéb formák	4.1. Források
2.2. Külső erők által kialakított formák	4.2. Állóvizekhez kapcsolódó képződmények
2.2.1. Gravitációs tömegmozgások által létrehozott formák	4.3. Folyóvizekhez kapcsolódó képződmények

3) A módszertani kérdések feltáráshoz mintaterületeként a táji értékekben rendkívül gazdag **Központi-Cserhát kistájat választottam. Az adatlap segítségével 13 település közigazgatási területén 29 földtudományi érték részletes felvételezését végeztem el.** Annak érdekében, hogy az adatlapon felvételezett földtudományi értékek köre ne szűküljön le csupán a vulkáni formakincsre, az adatlapos felmérést kiterjesztettem néhány szomszédos kistájra is. A vizsgálatok során **a dolgozat keretében elkészített földtudományi felmérőlapot** terepen kipróbáltam, a felmérés közben az adatlap terepen való gyakorlati használhatóságát, az adatlap kitölthetőségét és szerkezetét vizsgáltam, és az így a gyakorlatban megszerzett tapasztalatok alapján az adatlapot folyamatosan módosítottam, tökéletesítettem

4) A felmérőlap három korábbi munkára támaszkodik. A földtudományi (földtani- és felszínalaktani) adatlap egyes részei a PAPP S.

(1995) által összeállított „Geomorfológiai adatfelvételi lapra” épülnek. Továbbá tartalmazza a DOBOS A. et al. (2001) által speciálisan a földtudományi egyedi tájértékek felméréséhez készült „Geológiai és geomorfológiai értékek kiegészítő kataszteri adatlapja” szempontjainak nagy részét is. Végül, de nem utolsósorban forrásként jelölhető még meg KISS G. (2001) „Földtudományi értékek kataszteri lapja” címet viselő felmérőlapja is. Az ezekre épülően **általam kidolgozott, illetve továbbfejlesztett adatlap a földtudományi (földtani, felszínalaktani, vízteni és talajtani) értékek közül a földtani és felszínalaktani objektumokra fókuszál.** Az új adatlap az értékek részletes felmérésére törekszik, kísérletet téve arra, hogy ötvözze az eddigi munkák erősségeit és a korábbi adatlapok gyakorlati használata során felvetődött problémák megoldásának tapasztalatait.

5) **A földtudományi értékek felmérésének megkönnyítése érdekében** – tudomásom szerint e témakörben elsőként – **részletes, lehetőleg minden felmerülő kérdésre kiterjedő útmutatót készítettem.**

6) Hazánkban jelenleg dinamikusan zajlik a nemzeti értékek, hungarikumok felmérése a Földművelésügyi Minisztérium Környezetügyért, Agrárfejlesztésért és Hungarikumokért felelős Államtitkárságának szakmai irányításával. A nemzeti értékek felmérésére minde mellett megfelelő forrás is rendelkezésre áll. Erre hivatkozva célszerű lenne a nemzeti értékek és az egyedi tájértékek párhuzamos kataszterezése a nemzeti értékek felmérésében résztvevő területeken. **A nemzeti értékek, hungarikumok és az egyedi tájértékek felmérési szempontjait ötvözve egy olyan új típusú és megközelítésű katasz-**

terezési lapot készítettem, amellyel egy időben mérhető fel mindkét értéktípus. Az adatlap helyes kitöltéséhez **szakmai útmutatót is kidolgoztam**, amely példákkal illusztrálva mutatja be az adatlapot, annak használatát és a felmérés folyamán felmerülő lényegesebb módszertani kérdéseket.

7) Az egyedi tájértékek egységes nyilvántartására született meg a Természetvédelmi Információs Rendszer (TIR) egyedi tájérték modulja. Az egyedi tájértékekkel kapcsolatos módszertani problémák feltárásához elengedhetetlen a jelenleg rendelkezésre álló felmérési anyag kiértékelése. Ennek érdekében 2012-ben elvégeztük a **TIR egyedi tájérték moduljának szakmai kiértékelését**, melynek eredményeit tanulmányban (TÓTH SZ.–KISS G.–SZIJÁRTÓ Á. 2012) publikáltuk. A szakmai kiértékelés során **elemeztük a tájértékek nemzetipark-igazgatóságokénti megoszlását, a településenkénti átlagos érték-számot, az egyedi tájértékek átlagos számának alakulását a települések népességszáma szerint, valamint a tájértékek főtípus, típus szerinti megoszlását**. Mindemellett a vizsgálat tárgyát képezte még az egyedi tájértékek állapota, veszélyeztetettségük mértéke, veszélyeztető tényezőik feltárása és elemzése is. **A TIR-rel kapcsolatos vizsgálataim alapján javaslatokat tettem a nyilvántartás fejlesztésének lehetséges irányaira is.**

8) A jelenleg hatályos joganyag alapján kijelenthető, hogy az egyedi tájértékek védelme napjainkban sem megoldott. Védelmüket – a Tvt. előírásával összhangban – az biztosítaná leginkább, ha az egyedi tájértékek listája megjelenne a településrendezési tervekben. A gya-

korlatban azonban a legtöbb esetben az egyedi tájértékek nem jelennek meg a tervekben. **Ennek igazolása érdekében a mintaterület vonatkozásában a rendelkezésre álló településrendezési eszközök** (szabályozási terv, helyi építési szabályzat) **vizsgálatát is elvégeztem**. Alapvetően azt **vizsgáltam, hogy a tervekben megjelenik-e az egyedi tájérték fogalma**, vagy egyéb, a kataszterezés során később egyedi tájértékké nyilvánítható értéktípus. Ezen felül **vizsgáltam az előforduló értéktípusok megoszlását, valamint azok elhelyezkedését**, vagyis azt, hogy azok a települések közigazgatási területének külterületén vagy belterületén helyezkednek-e el. Mindemellett **megvizsgáltam, hogy a táji értékekhez milyen jellegű leírások és előírások kapcsolódnak, valamint ezek az értékek a terv mely részében jelennek meg**.

Elemezve a településrendezés eszközeit megállapítható, hogy a helyi építési szabályzatot és a szabályozási tervet az önkormányzat rendelettel fogadja el, míg a településszerkezeti tervet normatív határozattal, amely jogi kötelezettséget nem von maga után. **A jogszabályi háttér és az alkalmazott gyakorlat alapján megállapítottam, hogy az egyedi tájértékek településrendezési tervekben történő szerepeltetésének és az egyedi tájértékek integrációjának vonatkozásában elsősorban a szabályozási tervekben és a helyi építési szabályzatban (HÉSZ) való megjelenítés, vagy külön helyi értékvédelmi rendelet formájában való kihirdetés lehet eredményes.**

9) A mintaterület már meglévő, illetve általam felmért kataszterinek kiértékelése, továbbá a tervdokumentumok vizsgálatának eredmé-

nyei alapján **javaslatot tettem a Központi-Cserhát földtudományi értékeinek védelmére és hasznosítására**. Többek között rámutattam arra, hogy ennek elengedhetetlen feltétele az értékek teljes körű, szakértői felmérése; és a földtudományi értékek olyan elektronikus nyilvántartásának kialakítása, amelynek adattartalma a szakmai szempontoknak megfelelően kérdezhető le; de fontos a földtudományi értékek megismertetése a helyi lakossággal, az „értékesség” tudatosítása; továbbá a jogszabályi védelem lehetőségeinek kidolgozása stb.

III. A kutatási eredmények, következtetések rövid összefoglalása

- az egyedi tájértékekkel és a földtudományi (földtani és felszínalakítási) értékekkel kapcsolatos módszertani kérdések összefoglalása és elemzése;
- javaslat új tipizálási rendszer bevezetésére a földtudományi értékek vonatkozásában;
- adatlap és útmutató a földtudományi értékek felméréséhez;
- adatlap és útmutató a hungarikumok, nemzeti értékek és az egyedi tájértékek párhuzamos felmérésére;
- fejlesztési javaslatok a TIR egyedi tájérték moduljával kapcsolatosan;
- a Központi-Cserhát egyedi tájérték katasztereinek kiértékelése és elemzése;
- a Központi-Cserhát településrendezési eszközeinek vizsgálata, javaslat az egyedi tájértékek településrendezési tervekbe történő integrálására.

Dolgozatomban a kitűzött céloknak megfelelően elvégeztem a **földtudományi értékek tipizálási rendszerének** értékelését, amelynek alapján javaslatot tettem egy új tipizálási rendszer bevezetésére.

A Központi-Cserhát kistájon felméréseket végeztem és elvégeztem a már meglévő felmérési anyag felülvizsgálatát, kiegészítését is. A **felmérési anyag kiértékelésének eredményei** megmutatták, hogy a mintaterületen a kultúrtörténeti értékek túlsúlya figyelhető meg, továbbá az egyedi tájértékek több mint fele veszélyeztetett. A leggyakoribb veszélyeztető tényező az ápolás, karbantartás elmaradása volt.

A dolgozat keretében megvizsgáltam a földtudományi értékekkel kapcsolatos módszertani kérdéseket. Összességében a földtudományi értékek, bár sokszor a települések belterületének közvetlen közelében helyezkednek el, nem vesznek részt a lakosság mindennapjaiban. Ismeretlenségük, feltáratlanságuk rendszeres és szisztematikus felmérő munkát igényel és megfelelő felvételező adatlap összeállításával orvosolható. Az értékelési folyamatát azonban megnehezíti, hogy nem áll rendelkezésre olyan egységes szempontrendszer, mely az értékek felvételezése során támpontot nyújtana. Sajnos egy ilyen rendszer kidolgozása nehézségekbe ütközik, ami egyrészt a felmérendő objektumok szerkezeti, felépítésbeli különbségeiből, másrészt kialakító folyamataik eltérő jellegéből adódnak. A dolgozat keretében egy, a **földtudományi értékek felvételezésére** módszertani szempontból alkalmas **felmérőlapot és útmutatót** készítettem el, amely az imént ismertetett nehézségek megoldására törekszik.

Az egyedi tájérték kataszterek nyilvántartására a TIR egyedi tájérték modulja szolgál. A TIR egyedi tájérték moduljának további fejlesztése is indokolt lehet. KISS G. ÉS SZIJÁRTÓ Á. szerzőtársakkal a **TIR egyedi tájérték moduljának szakmai szempontú kiértékeléséről** szóló tanulmányunkban már javaslatot tettünk a rendszer fejlesztésére. A TIR fejlesztésére e munkát kiegészítve tettem javaslatot.

Általánosságban elmondható, hogy napjainkban a **településrendezési tervdokumentumok** nem biztosítják kellő módon az egyedi tájértékek védelmét. Egyetlen vizsgált tervdokumentumban sem jelent meg az egyedi tájérték kifejezés, sem az egyedi tájértékek listája. A HÉSZ értékvédelem, illetve táj- és természetvédelem című fejezetei foglalkoztak a táji értékekkel. Legtöbbször a kultúrtörténeti értékek jelentek meg a tervekben, ezt követte a természeti és tájképi értékek megjelenése. Egyértelműen az épített értékek túlsúlya figyelhető meg, melyek szinte kivétel nélkül a települések belterületéhez kötődnek. A külterületen található természeti és tájképi értékek jóval kisebb számban jelentek meg a tervekben. Néhány esetben a kultúrtörténeti értékekhez rövid leírás is kapcsolódott pl. Buják helyi építési szabályzatában.

Összességében elmondható, hogy a tájértékekhez általános előírások kapcsolódnak, speciális, kifejezetten egy-egy értékre szabott előírások ritkán jelennek meg. Továbbá a megnevezett értékek többsége védelem (pl. műemlék) alatt állt, holott a tájvédelemnek és ezen belül az egyedi tájértékek védelmének kifejezetten az lenne a célja, hogy az oltalom alatt nem álló értékeket védje.

Irodalom

BÖSZÖRMÉNYI K.–HOFFMANN O.–VASKÓ E. 2002: Egyedi tájértékek megőrzésének lehetőségei és ebben a természet-tájvédelmi hatóság szerepe. – Környezetgazdálkodási Intézet Természetvédelmi Igazgatósága, Pécs–Budapest–Magyarhertelend, 41 p.

DOBOS A. – GASZTONYI É. – KOZÁK M. – PÜSPÖKI Z. – SÜTŐ L. – SZABÓ J. 2001: Az MSZ 20381/1999-es szabvány átdolgozott Tájérték-rendszere (Földtudományi értékek). – In: DOBOS A. – ILYÉS Z. (szerk.): Földtani és felszínalaktani értékek védelme. Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszék, Eger, pp. 98-99.

DOBOS A. – GASZTONYI É. – KOZÁK M. – SÜTŐ L. – SZABÓ J. 2001: Földtudományi egyedi tájértékek geológiai és geomorfológiai értékek kiegészítő kataszteri adatlapja. – Kézirat, Debrecen. 7 p.

KISS G. 2001: Földtudományi értékek természetvédelmi szempontú kataszteri térképezésének módszertani megalapozása. – Kutatási jelentés, kézirat. 10 p.

KISS-POLÁK A. 2014: Mintaprogram az egyedi tájértékek kataszterezésére és tényleges védelmére, egy határon átívelő térségi zöldút létrehozásának keretében 3. programelem: Az egyedi tájértékek integrálása a településrendezési eszközökbe. – Kézirat. 19 p.

Krolify Vélemény- és Szervezetkutató Intézet 2010: TÉKA – TÁJ-ÉRTÉK KATASZTER „Audit tanulmány”. A Sárbogárdi és a Marcali kistérség településeit érintő tervek áttekintése, különös tekintettel a tervekben szereplő épített, természeti vagy kulturális tájértékekre. 37 p.

PAPP S. 1995: Geomorfológiai adatfelvételi lap. – Kézirat, Budapest. 5 p.

SZABÓ J. 2003: Gondolatok az egyedi tájértékelés elméletéhez és gyakorlatához – különös tekintettel az élettelen természeti értékekre. – Kutatási jelentés, kézirat, Debrecen, 28 p.

SZABÓ J. – SÜTŐ L. 2005: Az egyedi tájérték kataszterezés néhány elvi kérdése és gyakorlati tapasztalatai a Cserehát példáján. In: DOBOS A. – ILLYÉS Z. (szerk.): Földtani és felszínalaktani értékek védelme. Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszék, Eger. pp. 81–100.

MSZ 20381:1999 Természetvédelem – Egyedi tájértékek kataszterezése.

MSZ 20381:2009 Természetvédelem – Egyedi tájértékek kataszterezése. 11 p.

114/2013. (IV. 16.) Korm. rendelet az értéktárak a magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról

2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról

1996. évi LIII. törvény a természet védelméről

A dolgozat témájában megjelent publikációk listája

TÓTH SZ. 2010: A földtudományi értékek felmérésének nehézségei és lehetőségei. – In: CENTERI CS. – BODNÁR Á. – JUNG I. – FALUSI E. (szerk.): TUDOC – 2010: Kárpát-medencei doktoranduszok nemzetközi konferenciája. Gödöllő, Szent István Egyetem, 2010. pp. 215-220.

TÓTH SZ. 2010: Az egyedi tájértékek szerepe a tájvédelemben – Geographia Pannonica Nova, Publikon Kiadó, Pécs pp. 297-303.

KISS G. – TÓTH SZ. – SIKABONYI M. – FARKAS R. 2011: Mindennapi kisemlékeink megőrzéséért. Útmutató az egyedi tájértékek kataszterezéséhez. – IKS-Garamond. Eger. 40 p.

KISS G. – TÓTH SZ. – SZIJÁRTÓ Á. 2011: A földtudományi értékek helye az egyedi tájértékek rendszerében. – In: XIII. Székelyföldi Geológus Találkozó Gyergyószentmiklós–Gheorgheni, pp. 30-36.

KISS G. – TÓTH SZ. – NOVÁK J. – SZIJÁRTÓ Á. 2012: Egyedi tájértékek szerepe a fenntartható tájhasználatban. – Magyar Vidéki Mozaik 2. 3. pp. 18-19.

TÓTH SZ. – SIKABONYI M. – KISS G. 2011: Minőségbiztosítás az egyedi tájértékek kataszterezésében a KvVM-VM Minőségbiztosítási munkacsoport szakmai tapasztalatai – In: SALLAY Á. (szerk.): Tájértékek szerepe a fenntartható tájhasználatban. Budapest. pp. 10-14.

TÓTH SZ. – SZIJÁRTÓ Á. – KISS G. 2012: Az egyedi tájértékek nyilvántartásának tájvédelmi szempontú elemzése. – Tájökológiai Lapok 10. 1. pp. 139–152.

TÓTH SZ. – SZIJÁRTÓ Á. – KISS G. – DÓSA H. 2012: Egyedi tájértékek a számok tükrében. – In: BALÁZS P. – KONKOLY-GYURÓ É. (szerk.): V. Magyar Tájökológiai Konferencia: Absztrakt kötet. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, p. 57.

TÓTH SZ. – KISS G. – NOVÁK J. – SZIJÁRTÓ Á. 2012: Mindennapi kisemlékeink – az egyedi tájértékek. – A Falu 27. pp. 39-46.

KISS G. – NOVÁK J. – TÓTH SZ. 2014: Hetési mintaprogram az egyedi tájértékek kataszterezésére és védelmére. – A Falu 29. pp. 5-7.

NOVÁK J. – TÓTH SZ. – KISS G. 2014: Hetés – mindennapi emlékeink megőrzése a helyi közösséggel. – Magyar Vidéki Mozaik 4. 1. pp. 8-9.

TÓTH SZ. – ENDRÓDI J. – HORVÁTH G. 2014: Cadastral survey of unique landscape features via the example of Vászoly, Hungary. – Landscape and Environment 8. 1. pp. 20-35.

TÓTH SZ. – PINTÉR Z. – LÁNCZI D. – HORVÁTH G. 2015: Különleges felszínalaktani egyedi tájértékek: a nagybárkányi hegyi tavak. – Földrajzi Közlemények 139. 1. pp. 14-29.

ERDÉLYI-TÓTH SZ. – HORVÁTH G. 2016: Szakrális értékek a tájban. – In: GÁL A. – FRISNYÁK S.– KÓKAI S.: A Kárpát-medence történeti válságföldrajza. Nyíregyháza–Szerencs pp. 243-256.